

ВОДА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ

Води є одним з найважливіших компонентів навколишнього природного середовища. Вони постійно взаємодіють із земельними, лісовими ресурсами, атмосферним повітрям та впливають на їх якість. Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу. Залежно від впливу на них, води є обмеженими й уразливими природними об'єктами.

Ключові слова: вода, правова охорона водних ресурсів, водоохоронна зона, прибережна захисна смуга, санітарно захисна зона.

Воды являются одним из важнейших компонентов окружающей природной среды. Они постоянно взаимодействуют с земельными, лесными ресурсами, атмосферным воздухом и влияют на их качество. Водные ресурсы обеспечивают существование людей, животного и растительного мира. В зависимости от воздействия на них, воды ограничены и есть уязвимыми природными объектами.

Ключевые слова: вода, правовая охрана водных ресурсов, водоохранная зона, прибрежная защитная полоса, санитарно защитная зона.

Water is a critical component of the environment. They interact with the land, forests, air and affect their quality. Water resources ensure that there are people, flora and fauna. Depending on exposure to water is limited and vulnerable natural objects.

Keywords: water, legal protection of water resources, water protection zone, coastal protection zone, sanitary protection zone.

Постановка проблеми. В Україні спостерігаються значні труднощі з забезпеченням природними ресурсами, зокрема прісною водою, внаслідок якісного та кількісного виснаження природних водоймищ, що пов'язано з забрудненням та нераціональним використанням води. Забруднення води здебільшого відбувається внаслідок скиду до неї промислових, побутових та сільськогосподарських відходів. В деяких водоймищах забруднення води настільки велике, що відбулася повна їх деградація як джерел водопостачання.

Через порушення екологічної рівноваги спостерігається загроза значного погіршення становища водоймищ. Тому перед людством стоїть важлива задача - охорона гідросфери та збереження рівноваги в цілому в біосфері.

Аналіз дослідження даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження зробили такі вчені-правознавці, як: В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімової, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, А.І. Черемнова, М.В. Шульга, О.М. Шуміло, Ю.С. Шемшученко,

Метою даної статті є комплексне дослідження води як об'єкта правової охорони та використання.

Виклад основного матеріалу. Вода — одна з найпоширеніших речовин у природі. Вода покриває понад 70 % поверхні Землі і утворює її геологічну оболонку – гідросферу. Як складова навколишнього природного середовища вода включає води суходолу (річок, озер, льодовиків, штучних водойм, боліт, підземних вод, ґрунтової вологи, снігового покриву), морів, океанів. Загальні запаси води на Землі становлять приблизно 1390 млн. куб. км, із них близько 1340 млн. куб. км (96,5%) припадає на води Світового океану. Обсяг підземних вод становить понад 23 400 тис. куб. км, у льодовиках міститься 24 064 тис. куб. км води, в озерах — 176 тис. куб. км, у болотах — 11,5 тис. куб. км, річках — 2,12 тис. куб. км. З усієї води менш як 2% становить прісна вода, доступними для використання є лише 0,3 відсотка.

Вода виконує важливі екологічну, культурно-оздоровчу, економічну функції.

Екологічна функція виявляється в забезпеченні життєдіяльності людини, існування та розвитку рослинного і тваринного світу. Вода входить до складу клітин людини (близько 65% маси тіла дорослої людини становить вода), тварин і рослин.

Культурно-оздоровча функція води має прояв у використанні водних об'єктів як місця і засобу відпочинку, туризму, рибальства, санаторно-курортного лікування, організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Економічна функція води виявляється в її здатності бути ресурсом для промислового виробництва та іншого господарського використання. Одним із найбільших споживачів води є сільське господарство. Так, на вирощування однієї тонни цукрових буряків витрачається 130—160 кубометрів води, однієї тонни пшениці — 800—1200, однієї тонни бавовни-сирцю — 4000-5000, однієї тонни рису — 5000—7000 кубометрів. Багато води споживають промисловість, енергетика, комунальне господарство [1, с. 358].

Стрімко зростає споживання води для потреб промисловості і сільського господарства. Підраховано, що для виробництва однієї банки овочевих консервів 40 л. води, кілограма паперу — 100 л., кілограма шерстяної тканини — 600 л., тонни сухого цементу — 4500 л., тонни сталі — 20000 л.

Варто пам'ятати, що до основних видів забруднення поверхневих та підземних вод належать: хімічне, бактеріальне, теплове і радіоактивне.

Хімічне забруднення - це потрапляння до води різних хімічних речовин, відходів різних виробництв: нафтохімічних, целюлозно-паперових, а також комунально-побутових стоків, відходів тваринницьких ферм. Проявляється у збільшенні загальної мінералізації й концентрації макро- та мікро- компонентів, появи у водах невластивих їм мінеральних сполук. Часто супроводжується появою запаху, забарвлення та підвищення температури.

Біологічне забруднення - це потрапляння у водойми разом зі стічними водами різних хвороботворних мікроорганізмів, спорів грибів, хробаків. Основними джерелами біологічних забруднень є комунально-побутові стічні води підприємств: цукрових заводів, м'ясо і деревообробної промисловості. Полягає в появі у воді патогенних організмів, зокрема бактерій групи кишкової палички. Бактерії живуть від 30 до 400 діб, тому таке забруднення локалізується на порівняно невеликій ділянці і є тимчасовим.

Теплове забруднення – відбувається внаслідок спускання у водойми підігрітих вод від ТЕС, АЕС та інших енергетичних об'єктів. Тепла вода змінює термічний і біологічний режим водойм і шкідливо впливає на їхніх мешканців. Як показали дослідження гідробіологів, вода, нагріта до температури 20–30°C, діє на риби та інших мешканців водойм пригнічуючи, а якщо температура води піднімається до 36°C, риба гине. Найбільшу кількість теплої води скидають у водойми атомні електростанції. Забруднення виявляється у підвищенні температури води. Його супроводжує зміна хімічного та газового складу води, зменшення кількості кисню, "цвітіння" води, збільшення вмісту в ній мікроорганізмів.

Радіоактивне забруднення. Пов'язане з підвищенням у воді вмісту радіоактивних речовин. Через те що час напіврозпаду різних радіонуклідів триває від кількох годин до тисяч років, радіоактивне забруднення води є дуже стійким і може зберігатися тривалий час. Багато радіонуклідів сорбується гірськими породами і тому локалізуються. У відкритих водоймах вони осідають на дно.

Не менш небезпечними є побутові комунальні стоки, які в недостатньо очищеному або й зовсім неочищеному стані поступають з населених пунктів у річки, озера, моря та на поля фільтрації. Крім різноманітних хімічних шкідливих речовин ці стоки містять збудників різноманітних інфекційних захворювань, таких як паратиф, дизентерія, вірусний гепатит, туляремія тощо. Останнім часом у побутові стоки все більше потрапляє дуже шкідливих синтетичних мийних речовин. Навіть незначна кількість їхніх домішок викликає неприємний смак і запах води, а утворення піни на поверхні відкритих водоймищ утруднює доступ атмосферного кисню і веде до замору і загибелі водяних організмів. Власне тому зростає потреба в посиленні правової охорони водних ресурсів [2, с. 271].

Важливим кроком для України, як незалежної, самостійної, правової, демократичної держави стало прийняття Водного кодексу України в червні 1995 року, який регулює правові відносини з метою забезпечення збереження, наукового обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод і ліквідації їхніх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водовикористання. При цьому під «водами» розуміють усі води (поверхневі, підземні, морські), що входять до складу природних ланок кругообігу води.

Водний фонд України включає всі води (водні об'єкти) на території України. До нього належать:

а) поверхневі води (природні водойми (озера); водотоки (річки, струмки); штучні водойми (водосховища, ставки) і канали; інші водні об'єкти;

б) підземні води та джерела;

в) внутрішні морські води та територіальне море. До земель водного фонду належать землі, зайняті:

- морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами, а також островами;

- прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм;

- гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;

- береговими смугами водних шляхів.

А також не менш важливим є те, що водні ресурси поділяються на об'єкти на загальнодержавного та місцевого значення. Вони є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, Верховну Раду Автономної Республіки Крим і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження водами можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади [3].

Україна усвідомлюючи, важливість даного ресурсу, а також з метою охорони та раціонального використання водних ресурсів 11 вересня 1998 року ратифікувала «Угоду про основні принципи взаємодії в галузі раціонального використання та охорони транскордонних водних ресурсів». Згідно до якої кожна з сторін зобов'язана:

- не проводити водогосподарські заходи, які можуть чинити негативний вплив на навколишнє середовище, в тому числі на водні об'єкти;

- встановити принципи співпраці, що стосуються регулярного обміну інформацією та прогнозами про радіоекологічного моніторингу, гідрохімії та гідрометеорології водних об'єктів, визначати обсяги, програми і методи вимірювань, спостережень і обробки їх результатів, а також місця і терміни проведення робіт;

- вживати заходів, спрямованих на запобігання або усунення забруднення або виснаження поверхневих і підземних вод, включаючи відповідні засоби для очищення, знешкодження стічних або інших забруднених вод, що можуть надійти у водні об'єкти;

- здійснювати на водних об'єктах заходи щодо зниження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру;

- визначати загальні принципи використання і розподілу водних ресурсів водних об'єктів;

- обчислювати збитки, завдані водним об'єктам суміжній стороні, пов'язаний з їх використанням, на єдиній методологічній основі [4].

Тобто, можна говорити про те, що Україна вже тоді усвідомлювала потребу охороняти водні ресурси транскордонному аспекті.

В 2007 році Україна взяла курс на розробку нової концепції екологічної політики та від 17 жовтня ухвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України Концепцію національної екологічної політики України на період до 2020 року. Основними завданнями національної екологічної політики в сфері охорони і використання водних ресурсів є:

1) приведення якості питної води у відповідність з європейськими стандартами (п.1, абз. 3);

2) підвищення якості поверхневих і підземних вод, що здійснюватиметься шляхом (п.4):

- підвищення якості води на засадах басейнового та інтегрованого управління водними ресурсами та задоволення потреб населення у високоякісній питній воді;

- значного підвищення ефективності виконання комплексних програм з упровадження нових технологій у промисловості, енергетиці, будівництві, сільському господарстві та на транспорті;

- підвищення ефективності технологій очищення виробничих стічних вод та утилізації їх осадів, зменшення скидів у водойми висококонцентрованих стічних вод через систему централізованої каналізації;

- зниження рівня забруднення водних ресурсів унаслідок використання мінеральних добрив, синтетичних миючих засобів, нафтопродуктів та хімічних засобів захисту рослин;

- подолання кризового стану системи водопровідно-каналізаційного господарства та підвищення ефективності комунальних очисних споруд;

- забезпечення своєчасного проведення відповідних заходів під час аварій на об'єктах водної інфраструктури та перебоїв з водопостачанням;

- удосконалення контролю та спостереження за цілісністю розподільної мережі, зменшення втрат води у таких мережах.

Серед проблем, на розв'язання яких спрямовано цей правовий документ, можна назвати, що значна частина водних об'єктів втратила природну чистоту, порушена їх здатність до самоочищення. У ряді областей обсяг скидання забруднених вод у річки перевищує обсяг природного стоку. Водні об'єкти забруднені сполуками важких металів, азоту, сульфатами, нафтопродуктами і фенолами. Витрати свіжої води на одиницю випущеної продукції в Україні перевищують аналогічні показники у Франції в 2,5 рази, Німеччині та Великобританії - у 4,3 рази [5].

Що стосується правової охорони водних ресурсів, то дане поняття варто розглядати у широкому і вузькому значенні. У вузькому значенні вона полягає у забороні чи обмеженні водокористування і користування землями водного фонду. У широкому значенні правова охорона вод є процесом, який здійснюється повсякденно, і полягає у регулюванні відносин, пов'язаних з раціональним використанням, охороною і відтворенням водних ресурсів.

Перелік основних водоохоронних заходів міститься у Водному кодексу України (розділ IV). До числа водоохоронних заходів віднесені: утворення водоохоронних зон, прибережних захисних смуг, зон санітарної охорони водних об'єктів, смуг відведення, берегових смуг водних шляхів тощо. Так, водоохоронні зони встановлюються для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ і інших водойм. До складу водоохоронних зон обов'язково входять заплава річки, перша надзаплавна тераса, бровки і круті схили берегів, а також прилеглі балки та яри. У межах водоохоронних зон виділяються землі прибережних захисних смуг та смуги відведення з особливим режимом їх використання відповідно до статей 88-91 Водного кодексу України. Розміри і межі водоохоронних зон визначаються проектом на основі нормативно-технічної документації.

Проекти цих зон розробляються на замовлення фізичних та юридичних осіб, узгоджуються з власниками землі, землекористувачами, Мінприроди, Держводагентством та територіальними органами Держземагентства, а на території Автономної Республіки Крим - з органами виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань екології та природних ресурсів, водного господарства та земельних ресурсів і затверджуються відповідними місцевими органами виконавчої влади або виконавчими комітетами рад.

Водоохоронна зона має внутрішню і зовнішню межі. Внутрішня межа водоохоронної зони збігається з мінімальним рівнем води у водному об'єкті.

Зовнішня межа водоохоронної зони, як правило, прив'язується до наявних контурів сільськогосподарських угідь, шляхів, лісосмуг, меж заплав, надзаплавних терас, бровок схилів, балок та ярів і визначається найбільш віддаленою від водного об'єкта лінією: затоплення при максимальному повеневому (паводковому) рівні води, що повторюється один раз за десять років; берегоруїнування, меандрування; тимчасового та постійного підтоплення земель; ерозійної активності; берегових схилів і сильноеродованих земель.

Зовнішня межа водоохоронної зони на землях сільських населених пунктів, землях сільськогосподарського призначення, лісового фонду, на територіях водогосподарських, лісгосподарських, рибгосподарських підприємств, а також на землях інших власників та користувачів визначається з урахуванням:

- зони санітарної охорони джерел питного водопостачання;
- розрахункової зони переробки берегів;
- лісових насаджень, що найбільшою мірою сприяють охороні вод із зовнішньою межею не менш як 1000 метрів від урізу меженного рівня води;
- усіх земель відводу на існуючих меліоративних системах, але не менш як 200 метрів від бровки каналів чи дамб.

Для гірських і передгірських річок зовнішня межа водоохоронної зони визначається з урахуванням геоморфологічних та гідрологічних умов, а також селевих та зсувних явищ.

На землях міст і селищ міського типу розмір водоохоронної зони, як і прибережної захисної смуги, встановлюється відповідно до існуючих на час встановлення водоохоронної зони конкретних умов забудови.

Водоохоронна зона морів, морських заток і лиманів, як правило, збігається з прибережною захисною смугою і визначається шириною не менш як 2 кілометри від урізу води.

У водоохоронній зоні дотримується режим регульованої господарської діяльності. На території водоохоронної зони забороняється:

- використання стійких та сильнодіючих пестицидів;
- розміщення кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації;
- скидання неочищених стічних вод з використанням балок, кар'єрів, струмків тощо.

Прибережні захисні смуги у межах водоохоронної зони можуть використовуватися для провадження господарської діяльності за умови обов'язкового виконання вимог, передбачених статтями 89 та 90 Водного кодексу України.

В окремих випадках у водоохоронній зоні може провадитися добування піску і гравію за межами земель водного фонду на сухій частині заплави, у праруслах річок за погодженням з Мінприроди, а на території Автономної Республіки Крим - з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань екології та природних ресурсів, Держводагентством, а на території

Автономної Республіки Крим - з органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань водного господарства та Держгеонадрами [6].

Прибережні захисні смуги встановлюються по обидва береги річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менше 3 гектарів — 25 метрів; для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 гектари — 50 метрів; для великих річок, водосховищ на них та озер — 100 метрів. Мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється, якщо крутизна схилів перевищує три градуси. У межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням конкретних умов, що склалися.

Уздовж морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга шириною не менше двох кілометрів від урізу води. Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності. У прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється: розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і заліснення), а також садівництво та городництво; зберігання та застосування пестицидів і добрив; влаштування літніх таборів для худоби; будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів; миття і обслуговування транспортних засобів і техніки; влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо. Об'єкти, що знаходяться у прибережній захисній смузі, можуть експлуатуватись, якщо при цьому не порушується її режим. Не придатні для експлуатації споруди, а також ті, що не відповідають встановленим режимам господарювання, підлягають винесенню з прибережних захисних смуг (ст. 88 Водного кодексу).

Прибережна захисна смуга уздовж морів, морських заток і лиманів входить у зону санітарної охорони моря і може використовуватися лише для будівництва санаторіїв та інших лікувально-оздоровчих закладів, з обов'язковим централізованим водопостачанням і каналізацією. У прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах забороняється: застосування стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод; влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових стічних вод обсягом більше 1 м³ на добу; влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів (ст. 90 Водного кодексу).

Для потреб експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування магістральних, міжгосподарських та інших каналів на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних споруд, а також водойм і гребель на річках встановлюються смуги відведення з особливим режимом користування (ст. 91 Водного кодексу). Розміри смуг відведення та режим користування ними встановлюються за проектом, який розробляється і затверджується водокористувачами за погодженням з державними органами охорони навколишнього природного середовища та водного господарства. Земельні ділянки в межах смуг відведення надаються органам водного господарства та іншим організаціям для спеціальних потреб і можуть використовуватися ними для створення водоохоронних лісонасаджень, берегоукріплювальних та протиерозійних гідротехнічних споруд, будівництва переправ, виробничих приміщень. На судноплавних водних шляхах за межами міських поселень для проведення робіт, пов'язаних з судноплавством, встановлюються берегові смуги. Розміри смуг водних шляхів та господарська діяльність на них визначаються ст. 91 Водного кодексу. Порядок встановлення берегових смуг водних шляхів та користування ними визначається Кабінетом Міністрів України [3].

З метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони, які поділяються на пояси особливого режиму. Межі зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюються місцевими радами на їх території за погодженням з державними органами земельних ресурсів, санітарно-епідеміологічного нагляду, охорони навколишнього природного середовища, водного господарства та геології. Режим зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюється Кабінетом Міністрів України [7].

На вирішення окремих питань охорони водних об'єктів, спрямовані ряд загальнодержавних програм, прийнятих в Україні: Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів [8]; Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року» [9]; Закон України «Про Загальнодержавну цільову програму "Питна вода України" на 2011-2020 роки» [10].

Отже, правова охорона водних ресурсів має важливе значення для суспільства та держави, і на останню покладається великий обов'язок вживати заходів щодо охорони та збереження, покращення якості водних ресурсів.

Література:

1. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. - К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. - 720 с.
2. Васюкова Г.Т. Екологія. Підручник. , Г.Т. Васюков, О.І. Ярошева. – К.: Кондор, 2009. – 524 с.
3. Водний кодекс України : прийнятий 6 черв. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 24. — Ст. 189.
4. Угода про основні принципи взаємодії в галузі раціонального використання та охорони трансграничних водних ресурсів: Міжнародний документ Угода, від 11.09.1998
5. Про схвалення Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінет Міністрів України від 17.10.2007 № 880-р.
6. Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та ведення господарської діяльності в них : постанова Кабінету Міністрів України від 8 трав. 1996 р., № 486 // ЗПУ. — 1996. — № 10. — Ст. 6.].
7. Про правовий режим зон санітарної охорони водних об'єктів : постанова Кабінету Міністрів України від 18 груд. 1998 р., № 2024 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 51
8. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів: Закон України від 22.03.2001 № 2333-III. - Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 28. - ст. 135.
9. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: Закон України від 24.05.2012 № 4836-VI. - Відомості Верховної Ради. - 2013. - № 17. - ст. 146.
10. Про Загальнодержавну цільову програму "Питна вода України" на 2011-2020 роки: Закон України від 03.03.2005 № 2455-IV. - Відомості Верховної Ради України. – 2005. - № 15. - ст. 243.